

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

De visie van de 'Spaanse' moriscos op de opstandelingen in de Republiek als bondgenoten

Wiegers, G.

Publication date

2025

Document Version

Final published version

Published in

De Tachtigjarige Oorlog in Europese ogen

License

Article 25fa Dutch Copyright Act (<https://www.openaccess.nl/en/policies/open-access-in-dutch-copyright-law-taverne-amendment>)

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Wiegers, G. (2025). De visie van de 'Spaanse' moriscos op de opstandelingen in de Republiek als bondgenoten. In R. Fagel, & Y. Rodríguez Pérez (Eds.), *De Tachtigjarige Oorlog in Europese ogen: De internationale geschiedenis van een nationaal verhaal* (pp. 259-271, 327-329). Boom. <https://www.boomportaal.nl/boek/9789024470013>

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, P.O. Box 19185, 1000 GD Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

UvA-DARE is a service provided by the library of the University of Amsterdam (<https://dare.uva.nl>)

RAYMOND FAGEL
EN YOLANDA RODRÍGUEZ PÉREZ (RED.)

**DE TACHTIGJARIGE OORLOG
IN EUROPESE OGEN**

De internationale geschiedenis
van een nationaal verhaal

Boom - Amsterdam

Inhoud

Voor Geoffrey Parker, met dank voor zijn Europese blik op de Tachtigjarige Oorlog

Omslag: Hendrick Ambrosius Pacx, *Prins Maurits tijdens de Slag bij Nieuwpoort* (1600), Instituut Collectie Nederland.

Ontwerp omslag en binnenwerk: Mijke Wondergem
Verzorging binnenwerk: Peter Tychon

© 2025 De auteurs & Boom Uitgevers

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bijvoorbeeld een (digitale) leeromgeving of een reader in het onderwijs (op grond van artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot Stichting Uitgeversorganisatie voor Onderwijslicenties, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-uvo.nl.

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

ISBN 978 90 2447 001 3

NUR 680, 688

www.boom.nl

Wist je dat... 7

Inleiding – *Raymond Fagel en Yolanda Rodríguez Pérez* 11

1 **Om de eer** – *Rosanne Baars* 23

De fascinatie van de Fransen voor de Tachtigjarige Oorlog

2 **‘Engelse ogen hebben de verwoestingen van de Lage Landen gezien’** – *Arthur der Weduwen* 47

Engelsen en de Tachtigjarige Oorlog

3 **Een gemeenschappelijke zaak** – *Jack Abernethy* 75

Schotse soldaten en de Tachtigjarige Oorlog

4 **Vanuit het Noorden geen nieuws** – *Liesbeth Geevers* 91

De Tachtigjarige Oorlog in Deense ogen

5 **Oorlog bij de naaste burenen** – *Jonas van Tol* 103

Het Heilige Roomse Rijk en de Tachtigjarige Oorlog

6 **Van Brabant tot Brazilië** – *Paul Hulsenboom* 131

Poolse betrokkenheid bij de Tachtigjarige Oorlog op schrift en in de strijd

7 **‘Hier bij ons vertelt men slecht nieuws’** – *Nicolette Mout* 163

De Tachtigjarige Oorlog weerspiegeld in Bohemen (1567-1621)

8 **Italiaanse percepties over de Opstand in de Nederlanden** – *Nina Lamal* 173

- 9 **De Portugezen in de Lage Landen en de wereldoorlog tegen de Nederlanders** – *Miguel Dantas da Cruz* 199
- 10 **De onbegrijpelijke opstand tegen de rechtvaardige Spaanse koning** – *Raymond Fagel en Yolanda Rodríguez Pérez* 219
- 11 **‘Rebellen, vissers, een goddeloos volk’** – *Lisa Kattenberg* 245
Het multinationale perspectief van William Sempill
- 12 **De visie van de ‘Spaanse’ moriscos op de opstandelingen in de Republiek als bondgenoten** – *Gerard Wiegers* 259
- 13 **Het Osmaanse Rijk en de Tachtigjarige Oorlog**
– *Merlijn Olzon* 273
- Belangrijke gebeurtenissen 295
Belangrijke personen 297
Noten 299
Illustratieverantwoording 330
Namenregister 331
Over de auteurs 336

12 *De visie van de 'Spaanse' moriscos op de opstandelingen in de Republiek als bondgenoten*

Tegen het einde van de zestiende eeuw werd de Spaanse politieke en militaire macht steeds indringender geconfronteerd met de problemen van het voeren van de strijd tegen zowel de opstandelingen in de Nederlanden als tegen het Marokko van de Sa' didische sultans, Algerije, Tunis en het Osmaanse Rijk.¹ De strijd op meerdere fronten vergde veel kracht van de Spaanse legers en werd aan het begin van de zeventiende eeuw steeds uitzichtlozer. In hoge kringen rond de jonge Spaanse koning Filips III, die in 1598 zijn vader Filips II was opgevolgd, werd daarom in het geheim een politiek en militair plan ontwikkeld. Men ging over tot het sluiten van het Twaalfjarig Bestand (1609-1621), zodat de oorlogsinspanningen gericht konden worden op de strijd in het Middellandse Zeegebied. Men verhoogde de oorlogsinspanningen tegen het Osmaanse Rijk en Marokko en tegelijkertijd nam men een beslissing die vergaande consequenties had voor de ruim 300.000 moriscos. Met de naam moriscos werden de aan het einde van de vijftiende en het begin van de zestiende eeuw onder dwang bekeerde moslims en hun afstammelingen genoemd die voor het overgrote deel, ondanks de repressie (denk aan de inquisitie), in het geheim de islam bleven praktiseren. Het besluit tot goedkeuring van de uitdrijving van de moriscos werd genomen op 4 april, enkele dagen voordat het Twaalfjarig Bestand werd ondertekend, op 9 april 1609. In de strijd tegen Spanje zocht de Republiek medestanders in de islamitische wereld. In 1610 werd een verdrag gesloten met Marokko en in 1612 met het Osmaanse Rijk.

De uitzetting van de moriscos in 1609 vormde het eindpunt van een periode van meer dan een eeuw sinds de inlijving van

het voormalige islamitische koninkrijk Granada, in 1492, bij het koninkrijk Castilië. In deze periode van moeizame verhoudingen tussen de moriscos en de oude christenen deden zich twee grote opstanden voor. Na de val van de stad Granada was het de islamitische bevolking aanvankelijk toegestaan de islam te blijven praktiseren.² De eerste opstand begon rond 1499 in Granada als protest tegen maatregelen die erop gericht waren de moslims te bekeren en werd in 1502 gevolgd door de gedwongen bekering van alle moslims in Castilië en Granada. Tussen 1521 en 1526 werden de moslims in de rest van Spanje gedwongen zich te bekeren tot het christendom. De tweede opstand begon in Granada in 1568 en werd na een bloedige strijd in 1571 neergeslagen.³ Dit deed de autoriteiten besluiten om de opstandelingen te verdrijven naar andere delen van Castilië. Daarmee werd het tot dan toe bestaande regionale probleem een politiek probleem van nationale en zelfs internationale dimensies. De Granadijnse vluchtelingen gebruikten hun netwerken om nationale en internationale contacten te leggen met andere moriscos in Castilië, Aragon en Portugal, en met Spanjes vijanden buiten de Iberische grenzen: de protestanten in Frankrijk en de Republiek, Marokko, de gebieden die deel uitmaakten van het Osmaanse Rijk, de Balkan, Tunis en Algerije. Deze Granadijnse opstand viel samen met de opstand in de Nederlanden. Bij leiders van de Opstand zoals Willem van Oranje bestond kennis over hetgeen gaande was in Granada, en overeenkomsten tussen de beide opstandige groepen en gemeenschappelijke belangen werden opgemerkt.⁴ Hoe de Granadijnse opstandelingen op dat moment over de Nederlanden dachten is echter niet bekend. In de Nederlanden werkte men in de jaren 1570-1580 aan het opbouwen van netwerken en diplomatieke contacten met Fransen, Osmanen en moriscos om gezamenlijk een anti-Spaanse coalitie te smeden met als doel de positie van de Spanjaarden in de Nederlanden aan te tasten.⁵ Later verzwakten de banden weer, om rond 1609 weer te worden aangehaald, zoals we zullen zien.

Dit hoofdstuk over de moriscos richt zich op de periode rond 1609, omdat de bronnen uit juist die tijd een antwoord geven op de vraag hoe de moriscos de opstand in de Nederlanden zagen.

Moriscos en de Republiek rond 1609

Zoals we hiervoor zagen, werd het sluiten van het bestand door Filips III aangegrepen om een drastische maatregel mogelijk te maken, de expulsie van de moriscos uit Spanje. Zo werd het blazen van de koning als hoeder van het katholieke christendom dat geschonden was door de wapenstilstand met de protestantse ketteren opgepoetst, en de strijd in het Zuiden beheersbaar. De uitdrijving trof een groep mensen die officieel christen waren, een daad van intolerantie die tot de dag van vandaag doorklinkt, zowel in Europa als in de islamitische wereld. De troepen die niet meer nodig waren in de Nederlanden werden ingezet om de gedwongen transporten per schip te begeleiden. Private partijen, waaronder ook Nederlandse en Franse schepen, werden ingezet voor de overtocht naar Noord-Afrika en andere gebieden.

De radicale maatregel kwam niet uit de lucht vallen. Al decennialang was gedebatteerd over politieke maatregelen, variërend van gedwongen assimilatie en gedwongen castratie tot verdrijving uit Spanje. Om zich voor te bereiden op een eventuele verdrijving gebruikten moriscoleiders hun netwerken om hun groep op een nieuw bestaan elders voor te bereiden.⁶ Dit gebeurde vanaf de laatste jaren van de zestiende eeuw. Na de uitdrijvingsban van 22 september 1609, die overal, ook in de Nederlanden, werd gepubliceerd en discussie tussen verdedigers en critici veroorzaakte, werd al snel duidelijk dat Frankrijk en Italië niet bereid waren om moriscos als moslims permanent op te vangen.⁷ Het Osmaanse Rijk ontwikkelde een actieve immigratie- en kolonisatiepolitiek, zowel op grond van religieuze als economische motieven, en bevorderde de migratie naar Tunis, waar moriscos ook nieuwe dorpen bouwden.⁸ Vele moriscos vestigden zich in Marokko, waar Moulay Zaydan (1608-1627), een van de zonen van sultan Ahmad al-Mansour (die gestorven

was in 1603), in staat leek te zijn om de gewapende strijd tegen de ongelovigen, ter zee en te land, nieuw leven in te blazen. Het was precies de veronderstelde dreiging die uitging van de contacten tussen moriscos, de Republiek en Zaydan, die in de bronnen rond de Spaanse uitdrijvingsedicten uit 1609 werden aangevoerd als rechtvaardiging voor de verdrijving uit Spanje.⁹ In de tekst van het eerste uitdrijvingsedict van 22 september wordt de Republiek niet met name genoemd, maar wordt wel verwezen naar de vermeende contacten die de moriscos met buitenlandse mogendheden via diplomatieke activiteiten van hun 'ambassadeurs' onderhielden. Die banden tussen de Republiek en de moriscos waren er inderdaad ook wel degelijk, al is duidelijk dat de kleine groep die het betrof niet representatief was voor de groep als geheel, terwijl die wel als geheel gestraft werd door de Spaanse autoriteiten.

In het kader van de diplomatieke en handelsbetrekkingen tussen de Republiek en Marokko en de Hoge Porte in Istanbul, reisden er behalve Marokkaanse en Turkse moslims en joden ook moriscos naar de Republiek als diplomaten en kooplieden. Een zeer bekend voorbeeld is Diego Bejarano oftewel Ahmad ibn Qāsim al-Hajarī al-Andalusī (ca. 1570-1640), die werd geboren in het Spaanse Hornachos en die als diplomaat in 1613 Amsterdam, Leiden en Den Haag bezocht.¹⁰ Al-Hajarī was in 1599 Spanje ontvlucht en secretaris en vertaler voor het Spaans geworden aan het hof van de eerdergenoemde Marokkaanse sultan Moulay Zaydan. Deze sultan gaf hem in 1611 toestemming om naar Frankrijk te reizen met als doel een financiële genoegdoening te verkrijgen voor goederen die door Franse zeelieden waren geroofd van moriscos die zij aan boord van hun schepen overbrachten van Spanje naar Marokko. Dit was in 1610 gebeurd. Binnen de moriscogemeenschappen genoot Al-Hajarī waarschijnlijk toen reeds bekendheid en gezag als een van de vooraanstaande moriscos die trachtten om hun geloofsgenoten in de ontvangende landen, Marokko, Tunis, Algiers en het Osmaanse Rijk, een goede positie te bezorgen. In Frankrijk slaagde hij erin om een deel van de waarde van de

goederen langs juridische weg terug te krijgen.¹¹ Vanwege zijn wantrouwen jegens de Franse zeelieden, die immers de moriscos hadden beroofd, en de gunstige ervaringen die moslims met de Nederlanden hadden, reisde hij vervolgens via de Republiek terug naar Marokko. Over zijn reis schreef hij aan het einde van de jaren dertig van de zeventiende eeuw in Egypte een uitvoerig reisverslag in het Arabisch. Dit verslag is niet bewaard gebleven. Wel beschikken we over een door de auteur in Egypte gemaakte samenvatting ervan, waarin hij vooral zijn debatten met vooraanstaande personen centraal stelde, dit op verzoek van de geleerde vriend in Cairo die hem ook gevraagd had het reisverhaal op te schrijven.¹² Al-Hajarī schrijft over de Republiek in het tiende hoofdstuk van zijn boek, dat hij wijdt aan de 'discussies met joden in Frankrijk en de Nederlanden', en in hoofdstuk elf, dat gaat over de Nederlanden in het algemeen. Hij schrijft voor islamitische lezers die de Nederlanden niet zelf kennen. We laten Al-Hajarī zelf aan het woord:

[...] Men dient te weten dat de Nederlanden uit zeventien eilanden bestaan, die alle behoorden tot de Sultan van Al-Andalus. [Op een bepaald moment] verscheen een man in deze landen, genaamd Luther, die door hen gezien werd als een groot geleerde, en ook een andere geleerde, genaamd Calvin. Elk van hen schreef zijn visie op de corruptie en afwijking van onze heer Jezus en het Evangelie die in de religie van de christenen was ontstaan. Ze stelden dat de pausen in Rome de mensen misleidden door afgoden te gaan vereren en door de toevoegingen die ze hadden ingevoerd [in het geloof] door priesters en monniken te verbieden te trouwen, en vele andere zaken.

Alle mensen van de Nederlanden – ik bedoel van de zeventien eilanden – omhelsden deze leer en ze stonden op tegen de Sultan tot op de dag van vandaag. De mensen van het Sultanaat van de Engelsen volgden deze leer eveneens. Er zijn ook vele van hen in Frankrijk. Hun geleerden waarschuwen hen tegen de pausen en de vereerders van

٢٧٢

وبلاذ لا يجازين بلادنا ونزل البربر في نقتنا لمراض الأشرار
 الجاد وكعشر في ذكر بلادنا كعشر اعلم اننا مستبنا في تلك البلاد
 ولما بعد من بلادنا من بلادنا بلادنا بلادنا بلادنا بلادنا بلادنا
 من عبودية ومن نعمة ولما رأيت وتحدثت من بلادنا بلادنا بلادنا
 مع المسلمين قلن لم نزل في بلادنا بلادنا بلادنا بلادنا بلادنا بلادنا
 لا يبرون المسلمين بل مستبنا بل مستبنا بل مستبنا بل مستبنا بل مستبنا
 مستبنا بل مستبنا بل مستبنا بل مستبنا بل مستبنا بل مستبنا بل مستبنا بل مستبنا
 في هذه مستبنا بل مستبنا بل مستبنا بل مستبنا بل مستبنا بل مستبنا بل مستبنا بل مستبنا
 السن مستبنا بل مستبنا بل مستبنا بل مستبنا بل مستبنا بل مستبنا بل مستبنا بل مستبنا
 ولما رأيت بلادنا بلادنا بلادنا بلادنا بلادنا بلادنا بلادنا بلادنا بلادنا بلادنا
 العجيبه وموتشبهه وأحد أخرى في صنع رقيها والقرية بالبحر المسنة وتفتت
 بين ران بلادنا المستبنا بلادنا بلادنا بلادنا بلادنا بلادنا بلادنا بلادنا بلادنا
 وقال في مستبنا بلادنا بلادنا بلادنا بلادنا بلادنا بلادنا بلادنا بلادنا بلادنا
 لمستبنا بل مستبنا بل مستبنا بل مستبنا بل مستبنا بل مستبنا بل مستبنا بل مستبنا
 الا نلتس وجعدان الخوف والاضطراب في تلك البلاد الموحدة رجلها السر
 لمستبنا بل مستبنا بل مستبنا بل مستبنا بل مستبنا بل مستبنا بل مستبنا بل مستبنا
 له في ران الصغار من الخوف والاضطراب من ران النسخ والاضطراب
 اللبث برود المستبنا بل مستبنا بل مستبنا بل مستبنا بل مستبنا بل مستبنا بل مستبنا بل مستبنا
 ومع القسيسه والرهبان من التزوج والعبادة ذلك كبره وظان هذا
 المذهب جميع أهل القسيسه من الخوف والسنة وايضا سلطانة الا جاز
 وكثير منهم التزجيه ودرههوا احبالا التي حذروا العايزين اليها بلادنا بلادنا

بالنار جازي الصفة تحية مقرا طول وعرضا وقطر ثم نزلنا مستبنا
 جميع المعروف وانا قريته من المنزلة في الليل قبل المنور خطبة الجوز
 تحت راسي ويا ليت في النوم من تحريف الجوز ما صيرت في المنور
 ذلك من ران تلك ردهم وانا في بصوت قويا بما يديه وعجبا في كرات
 جازي نكوتة على المسئلة ويظهره لولدت ان من ما مستبنا الجوايب
 وما ارسلت بموتة برسنه احوالين تركتسهم اجداهن جوز والاحرك
 جوز الاربعين سنة وكانت مستبنا بلادنا بلادنا بلادنا بلادنا بلادنا
 وكانت المناسبتين مستبنا بل مستبنا بل مستبنا بل مستبنا بل مستبنا بل مستبنا بل مستبنا بل مستبنا
 عند السلطنة نكوتة بلادنا بلادنا بلادنا بلادنا بلادنا بلادنا بلادنا بلادنا بلادنا
 من بلادها في بلادنا بلادنا بلادنا بلادنا بلادنا بلادنا بلادنا بلادنا بلادنا بلادنا
 المنصاري والموافق في القيد فنية وكنت رسول سلطان فنيجه واغلم
 السلطنة مستبنا بل مستبنا بل مستبنا بل مستبنا بل مستبنا بل مستبنا بل مستبنا بل مستبنا
 الا لا يرد عوها في دينهم ودخلت فنية فقلت لها ما الهنري الله في منور
 الا نكوتة وانا بلادنا بلادنا بلادنا بلادنا بلادنا بلادنا بلادنا بلادنا بلادنا
 علمه وفيه كانت من العاراة لكرمة للمسلمين المستبنا بل مستبنا بل مستبنا بل مستبنا
 يوما وقال في بلادنا بلادنا بلادنا بلادنا بلادنا بلادنا بلادنا بلادنا بلادنا بلادنا
 في نكوتة بل مستبنا بل مستبنا بل مستبنا بل مستبنا بل مستبنا بل مستبنا بل مستبنا بل مستبنا
 نكوتة بل مستبنا بل مستبنا بل مستبنا بل مستبنا بل مستبنا بل مستبنا بل مستبنا بل مستبنا
 ران بل مستبنا بل مستبنا بل مستبنا بل مستبنا بل مستبنا بل مستبنا بل مستبنا بل مستبنا
 الى بلادنا بلادنا بلادنا بلادنا بلادنا بلادنا بلادنا بلادنا بلادنا بلادنا بلادنا
 اكثر وكنت في منور ران بلادنا بلادنا بلادنا بلادنا بلادنا بلادنا بلادنا بلادنا بلادنا

وبلاذ

Aḥmad Ibn Qāsim al-Hajari al-Andalusi, *Kitāb Nāṣir al-Dīn Alā 'l-Qawm al-K āfirin* [Het boek genaamd de ondersteuner tegen de ongelovigen].

afgoden. Ze vertellen hun dat ze de moslims niet moeten haten, omdat ze het zwaard van God op deze aarde zijn tegen de afgodendienaren. Wat betreft de zeventien eilanden, zeven ervan stonden ongeveer zeventig jaar geleden op tegen de Sultan van het land Al-Andalus, maar hij kon hen niet onderdrukken, zodat hij gedwongen was hen op te geven. Vanwege hun schepen zijn ze sterker op zee dan alle [andere] christenen. Ieder eiland is van alle kanten omringd door de zee, dit is de oceaan.¹³

Opvallend in de voorgaande passage is dat alle inwoners van de Nederlanden als volgelingen van Luther en Calvijn worden beschreven en eensgezind zijn in hun opstand tegen de Spaanse koning. Er valt geen spoor te bekennen van een burgeroorlog, of van verdeeldheid tussen protestanten en katholieken of tussen verschillende groepen.¹⁴ Al-Hajari dateert het begin van de

opstand zeventig jaar geleden, dus ongeveer in 1567. Hij beschrijft de opstand als een direct uitvloeisel van de reformatie, en die leidt, zo stelt hij, tot toenadering tot de islam en moslims, een visie die we overigens ook bij andere islamitische auteurs vinden. We zien dat de auteur schrijft over *het* evangelie, dus in het enkelvoud, dus niet evangeliën, zoals de christelijke traditie die (er)kent. Dit moet begrepen worden tegen de achtergrond van de islamitische theologie, die stelt dat aan Jezus één evangelie is geopenbaard, zoals ook aan eerdere profeten die de islam kent, bijvoorbeeld aan Mozes de Thora. Moslims vatten het ontstaan van meerdere evangeliën op als door mensen veroorzaakte afwijkingen van de oorspronkelijk aan Jezus geopenbaarde religie (in essentie gelijk aan de islam). De auteur gebruikt hier de door vele auteurs gebruikte term 'tahrif'.¹⁵ Hij maakt hier duidelijk dat hij die visie ziet als een aanwijzing dat Luther en Calvijn eenzelfde soort terugkeer naar de ware leer beoogden als de moslims en dat de katholieken verantwoordelijk moesten worden gehouden voor zulke zaken als het vereren van beelden (verboden in de islam), de (verering van Jezus als God in de) mis, en het verbieden van het huwelijk aan priesters (islamitische religieuze geleerden huwen wel, evenals predikanten).

Al-Hajari bezocht de Republiek tussen juni en september 1613. Het is een belangrijk gegeven dat Al-Hajari geen aparte diplomatieke missie van de Marokkaanse sultan had ontvangen, maar dat het hem schijnbaar werd toegestaan als een vertegenwoordiger en zaakgelastigde van de benadeelde moriscos op te treden. Dit blijkt ook uit zijn weergave van de ontmoetingen die hij had met stadhouder Maurits van Nassau in Den Haag.

Bij een van de niet minder dan vier ontmoetingen vroeg Maurits aan Al-Hajari of het denkbaar zou zijn dat de Republiek met de leiders van de moriscos (Al-Hajari noemt ze 'Andalus', Andalusiërs, in het Arabisch) een alliantie zou kunnen smeden om Spanje te veroveren. Al-Hajari repliceerde dat een alliantie tussen de Republiek en de moriscos afhankelijk zou zijn van de instemming van de Marokkaanse en Osmaanse sultans, de heersers over de gebieden waar de meeste moriscos wonen.

Maurits overhandigde hem een brief aan deze sultans die was geschreven in geheimschrift. Opvallend, en belangrijk om te vermelden in verband met ons onderwerp, is dat hij geen melding maakte van de aanwezigheid van andere moriscos in de Republiek. Wel maakte hij melding van een gesprek in Amsterdam met vooraanstaande leden van de joodse gemeenschap, waarschijnlijk Joseph Pardo, een uit Salonika (Thessaloniki) afkomstige rabbijn van een van de eerste joodse gemeenten in Amsterdam.¹⁶ Toch moeten er in de jaren voorafgaand aan zijn eigen bezoek moriscos in de Nederlanden zijn geweest.

Hijzelf stond, zo blijkt uit een brief die hij vanuit Parijs in mei 1612 naar Istanbul verzond, in contact met andere verdreven of gemigreerde moriscos, die tot zijn geestverwanten behoorden. In deze brief spreekt hij over wat hij meegemaakt had sinds hij uit Spanje was vertrokken en gaat hij in op de politieke situatie van de moriscos, namelijk de onderhandelingen van hun leiders in Noord-Afrika en de Osmaanse sultan. Hier is vooral van belang dat Al-Hajari uitspreekt dat de moriscos lange tijd als een kudde zonder herder waren geweest, maar dat zij die nu hadden gevonden in de Grote Heer, de Osmaanse sultan.¹⁷ Hieruit blijkt dat de vluchtelingen kennelijk beschikten over politieke en religieuze netwerken in verschillende gebieden, waardoor ze in staat waren om de processen van migratie en integratie te beïnvloeden en de sultan ertoe te bewegen hen te accepteren. Al-Hajari speelde hierin via zijn contacten aan de hoven van Madrid, Parijs, en het stadhouderlijk hof in Den Haag, een belangrijke rol. Bovendien stond hij in nauw contact met verschillende geleerden, onder wie in de Republiek de Leidse arabisten Thomas Erpenius (1584-1624) en Jacobus Golius (1596-1667) en leverde hij een eigen bijdrage aan de beoefening van de arabistiek in de Republiek.¹⁸ Uiteindelijk ontwikkelde zich vooral in Tunis, dat onder Osmaans bestuur stond, een bloeiende moriscogemeenschap. Hierbij speelde de invloed van de Tunesische autoriteiten, gesteund door de Hoge Porte in Istanbul, een grote rol. Maar dit proces van migratie en vestiging nam veel tijd in beslag. In 1612 was de verdrijving nog in volle gang, en zochten

moriscos naar overheden die bereid waren hen als vluchtelingen en ballingen te accepteren.

Granadijnse moriscos in Amsterdam en Istanbul

Uit de correspondentie van Cornelis Haga (1578-1654), de Nederlandse gezant in Istanbul in die periode, komt iets meer naar voren over de groep moriscos met wie Al-Hajari correspondeerde. In Istanbul speelde deze groep een rol bij de totstandkoming van het eerste verdrag tussen de Republiek en de Osmanen (1612). Volgens deze moriscos 'deugden' de Nederlanders als niet-islamitische partij, en konden daar uit de eerste hand over getuigen. Haga meldde aan de Staten-Generaal ten aanzien van 26 mei 1612:

Op dito sijn tot mijn gekomen twaelf van de Moresquen, laestelijck bij den coninck van Spangië uuyt Granate uuyt-geset, alle Turcken sijnde, van wegen haere gantsche natie mijn bedanckende ten regarde van U.H.M.E. ende S.E., dat haere natie soo wel ende eerlijck van de onse in hare schepen in Barbaria overgevoert, getracteert zijn geweest, oock dat sij, *in onse landen comende, wel ontfangen werden*, mijn aendiende, dat sij van den mufti ontboden sijn geweest ende geëxamineert, wat kennisse zij van onse natie hadden, ende wat het voor volck is, daerop sijluydens seer eerlijck soude hebben geantwoort ende verclaert, dat de vrunt-schap van U.H.M.E. groot profijt aen dese landen soude geven, seggende veel van haer dapperheyt in de wapenen ende oprechticheyt ende getrouwicheyt in de negotie, daarvan den mufti groot contentement hadde genomen; presenterende voorts aen mijn den dienst van alle haer natie, hier in groot getal sijnde, ende dat sij den eere van de landen allesints willen verbreyden, mijn biddende, dat mijn soude believe, hare natie aan U.H.M.E. ende S.E. te recommenderen, dat sij, uuyt Vranckrijck ofte andere plaetsen daer comende, soudén mogen met onze schepen in dese landen gesonden worden.¹⁹

Uit dit gegeven blijkt dus dat de betreffende groep ervan op de hoogte was dat een aantal van hen dat behoorde tot de 'natie' (de moriscogemeenschap) naar de Republiek was gekomen en daar zo lang had verbleven dat ze de moefti, die geraadpleegd werd voorafgaande aan het sluiten van een verdrag met een niet-islamitische mogendheid, positief hadden kunnen informeren over de handelsethiek en algehele moraal van de inwoners van de Republiek.

Dat moriscos inderdaad in Amsterdam zijn geweest en daar zelfs een (huis)moskee moeten hebben gebruikt voor hun samenkomsten lijkt naar voren te komen uit de *Annales* van Frans van Dusseldorp (1566-1630), een in Leiden geboren katholieke jurist die rond 1610 in Utrecht woonde en werkte. In zijn *Annales* vinden we een opmerkelijke passage over de komst van moriscos in een aantekening over de jaren 1609 en 1610.²⁰ Deze passage was al wel bekend, maar werd door onderzoekers in verband gebracht met Portugese joden, dit terwijl Van Dusseldorp zelf spreekt over Spaanse moslims en hun komst in direct verband brengt met de uitdrijving. Hij stelt: 'Sommigen zetten onmiddellijk koers naar Amsterdam, waar hun een plaats voor bijeenkomsten werd toegewezen.²¹ Daar meldden zich de meest vooraanstaande ketters uit de stad om te worden besneden. Zo dicht stonden calvinisme en turkendom [de islam] bij elkaar.'²²

Van Dusseldorp geniet vanwege zijn onverbloemde afkeer van de protestanten echter geen goede reputatie als betrouwbaar kroniekschrijver en de context waarin hij hier schrijft is antiprotestants en anti-islamitisch van aard.²³ Zijn reactie staat in de traditie van het calvinoturcisme, een stroming die de protestanten als pro-islam en pro-Osmaanse Rijk bestempelde en hen zo trachtte te diskwalificeren. De associatie kwam overigens niet geheel uit de lucht vallen en er bestond zeker ook sympathie in sommige protestantse kringen in de Republiek voor de wijze waarop in het Osmaanse Rijk met religieuze diversiteit werd omgegaan.²⁴ Hoe dit ook zij, de tekst van Van Dusseldorp kon bij het ontbreken van nadere gegevens nog niet

als doorslaggevend bewijs voor een islamitische gebedsruimte in Amsterdam (dit zou dan de eerste moskee in Nederland geweest zijn!) gelden. Dat moriscos zich zouden willen laten besnijden is historisch gezien echter niet onaannemelijk; we weten dat velen van hen, evenals Portugese joden die in Amsterdam aankwamen, niet besneden waren.

Archiefdocumenten in het Amsterdams stadsarchief bevestigen dat er inderdaad moriscos in Amsterdam zijn geweest. Dit blijkt uit een notitie van de Amsterdamse vroedschap op 19 maart 1610.²⁵ Enige families van de 'verdreven moren uit Spanje' waren aangekomen op de rede van Texel, de aanlegplaats van schepen die vanaf daar naar Amsterdam voeren. De vroedschap wist niet goed wat met hen te doen en besloot navraag te doen bij de Staten van Holland. In de Resoluties van de Staten van Holland is hierover helaas verder niets te vinden. We hebben eerder gezien dat Haga spreekt over een delegatie van moriscos afkomstig uit Granada. Uit zijn woorden valt echter ook op te maken dat deze Granadijnen spraken voor de gehele 'natie', dat wil zeggen de moriscogemeenschap in Istanbul, waaronder ook de moriscos die in de Republiek geweest waren. Nu de komst van moriscos naar Amsterdam door dit nieuwe document bevestigd lijkt te worden, ligt het in de rede ook te veronderstellen dat ze van een gebedsruimte gebruik zullen hebben gemaakt, en dat dit mogelijk ook breder bekend werd in de stad. Daarbij moeten we ons deze 'moskee' waarschijnlijk voorstellen als de vroegste synagogen en kerken van de Engelse puriteinen in Amsterdam, namelijk als een ruimte in een woning die uiterlijk niet herkenbaar was als gebedsplaats. De vraag die zich nu voordoet is waarom deze moriscos waarschijnlijk weer snel vertrokken. Het meest voor de hand liggende antwoord op die vraag is wellicht dat de overeenkomst tussen de moriscos en de Osmaanse sultan en andere islamitische autoriteiten voldoende aantrekkingskracht had om vanuit de Republiek naar Istanbul en Tunis en andere plaatsen te reizen om daar met andere verbannen en gevluchte geloofsgenoten een nieuw bestaan op te bouwen. De komst van deze groep vluchtelingen

naar de Republiek werd daarmee, anders dan voor vele Portugese joden, een verblijf van korte duur.

De voorgaande gegevens over het bezoek van Al-Hajari in 1613 sluiten aan bij wat we weten over eerdere contacten in de zestiende eeuw tussen moriscos en Nederlanders. Moriscos in de opstandige Nederlanden werden gezien als bondgenoot in een anti-Spaanse coalitie in de zin van 'vijanden van mijn vijanden', maar zoals we eerder zagen misschien bij bepaalde groepen ook als iets meer dan dat. Zo zagen de moriscos in deze periode de Nederlanders ook. De morisco Al-Hajari beschrijft de inwoners van de Nederlanden vooral als volgelingen van Luther en Calvijn, die affiniteit met de moslims hadden omdat ze bondgenoten waren in de strijd tegen het katholieke Spanje ('Al-Andalus'). Hij beschrijft de opstand als een religieus gemotiveerde strijd tegen Spanje omwille van de religieuze waarheid, waarbij de reformatie zich aan de kant van de islam en moslims schaart. Om deze visie te onderbouwen maakte hij gebruik van polemische geschriften van Spaanse protestanten zoals Cipriano de Valera. Kleine groepen kwamen rond de uitdrijving naar Amsterdam, woonden daar waarschijnlijke enkele jaren en kwamen bijeen in een huismoskee. Daarna vertrokken ze, waarschijnlijk direct naar Istanbul, als zovele anderen, en speelden een rol als getuigen bij het sluiten van het verdrag tussen de Republiek en de Osmanen van 1611. Het lijkt er dus op dat vooral de bemiddeling van moriscos bij de sluiting van het verdrag met de Osmanen een tastbaar resultaat van de banden tussen moriscos en de Republiek is geweest. Een ander tastbaar resultaat zijn de banden tussen de Leidse arabisten en Al-Hajari geweest. Via hem wist zowel Erpenius als zijn opvolger Jacobus Golius tal van zeer belangrijke Arabische handschriften te verwerven, die vandaag de dag een belangrijk deel uitmaken van de collecties van de universiteiten van Leiden, Oxford en Cambridge. Of deze banden ook hebben doorgewerkt in de relaties met Marokko tot 1648 zou nog verder onderzocht moeten worden, maar lijkt wel waarschijnlijk. De Republiek knoopte in een later stadium zelfs aparte banden aan

met Rabat-Salé, plaatsen waar moriscos op bepaalde momenten onafhankelijk van de Marokkaanse sultan in Marrakesh handelden. Van een gezamenlijke opstand tegen het Spaanse gezag of een invasie in Spanje na 1609 is het om allerlei redenen nooit gekomen.

11 'Rebellen, vissers, een goddeloos volk'. Het multinationale perspectief van William Sempill

- 1 'Papel de Guillermo Sempile', 6 januari 1621, Archivo General de Simancas (AGS), Estado, Legajo 2138, f. 191.
- 2 William Forbes-Leith, *Narratives of Scottish Catholics under Mary Stuart and James VI* (Londen 1889) 372.
- 3 Concepción Saenz Cambra, 'Colonel William Sempill of Lochwinnoch (1546-1630): A Strategist for Spain', *Tiempos Modernos: Revista Electrónica de Historia Moderna* 5,13 (2006) 2.
- 4 'Papel de Guillermo Sempile', 6 januari 1621, AGS Estado, Leg. 2138, f. 191.
- 5 Forbes-Leith, *Narratives of Scottish Catholics*, 371; Saenz Cambra, 'Colonel William Sempill', 3.
- 6 De missieven bevinden zich nu in de Schotse katholieke archieven in Edinburgh. Saenz Cambra, 'Colonel William Sempill', 4.
- 7 Het verhaal is naverteld in Forbes-Leith, ed., *Narratives of Scottish Catholics*, 368-369.
- 8 M. Taylor, *The Scots College in Spain* (Valladolid 1971).
- 9 Voor een uitgebreide reconstructie en analyse van de onderhandelingen, zie Lisa Kattenberg, *The Power of Necessity: Reason of State in the Spanish Monarchy, c. 1590-1650* (Cambridge 2023), hoofdstuk 4.
- 10 Adrian Guyot, *L'influence de Machiavel dans la littérature politique du Siècle d'or espagnole (1535-1700)* (Parijs 2023) en Kattenberg, *The Power of Necessity*, hoofdstuk 1 en 4.
- 11 'Papel de Guillermo Sempile', 2 januari 1621, AGS Estado, Leg. 2138, f. 188.
- 12 Richard Kagan, *Clio and the Crown: The Politics of History in Medieval and Early Modern Spain* (Baltimore 2009) 210-212; Kattenberg, *The Power of Necessity*, hoofdstuk 4.
- 13 Robert A. Stradling, *The Armada of Flanders: Spanish Maritime Policy and European War, 1568-1668* (Cambridge 1992) 25.
- 14 'Papel de Guillermo Sempile', 6 januari 1621, AGS Estado, Leg. 2138, f. 191.
- 15 Sempill verwijst terug naar deze adviezen in latere memorialen: 'Papel de Guillermo Sempile', 15 januari 1618, AGS Estado, Leg. 2034, f. 110; Guillermo Sempile, memoriaal s.d. [1620], AGS Estado, Leg. 2309, ongenummerd.
- 16 Guillermo Sempile, memoriaal s.d. [1620], AGS Estado, Leg. 2309, ongenummerd.
- 17 'Papel de Guillermo Sempile', 15 januari 1618, AGS Estado Leg. 2034, f. 110.
- 18 Bijvoorbeeld Consulta Consejo de Portugal, 28 mei 1618, AGS Estado, Leg. 634, f. 345; AGS Estado, Leg. 2138, f. 15.
- 19 Fernando Alvía de Castro, 'Oraciones y discursos políticos contra los Olandeses', Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, Ms A.72, f. 33.
- 20 'Memorial de Guillermo Sempile', s.d. [1620], AGS Estado, Leg. 2309, ongenummerd.
- 21 Jon Snyder, *Dissimulation and the Culture of Secrecy in Early Modern Europe* (Berkeley 2012) xv; Harro Höpfl, *Jesuit Political Thought: The Society of Jesus and the State, c. 1540-1630* (Cambridge 2004) 134-135; Kattenberg, *The Power of Necessity*, hoofdstuk 1.

12 De visie van de 'Spaanse' moriscos op de opstandelingen in de Republiek als bondgenoten

- 1 Ter nagedachtenis aan de godsdienstwetenschapper Gerrit Willem Drost, die mij als Leids student liet delen in zijn grote kennis over de moriscos. Dit hoofdstuk bouwt voort op eerdere publicaties, in het bijzonder, 'De islam en moslims in de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden aan het begin van de zeventiende eeuw en de komst van morisco vluchtelingen uit Spanje naar Amsterdam', in: Vera Crienen, Martijn De Koning, Umar Ryad en Gerard Wiegers, ed., *Geschiedenissen van de islam in Nederland en Vlaanderen* (Leuven 2024) 69-82. Ik dank Herman Beck, Dorrit van Dalen, Maartje van Gelder, Maarten Hell, Wim Heijnen en Jo Spaans, die in de afgelopen jaren hun waardevolle kennis voor en inzichten in het thema islam en moslims in de zeventiende-eeuwse Lage Landen met me hebben gedeeld. Ik dank Raymond Fagel en Yolanda Rodríguez Pérez voor hun waardevolle opmerkingen en suggesties.
- 2 De Joden werden in 1492 uit geheel Spanje verdreven, of gedwongen zich tot het christendom te bekeren.
- 3 Zie Antonio Jiménez Estrella en Javier Castillo Fernández, ed., *La Rebelión de los moriscos del Reino de Granada y la guerra en época de los Austrias. Estudios para un debate abierto* (Granada 2020).
- 4 Andrew Hess, 'The Moriscos. An Ottoman Fifth Column in Sixteenth-Century Spain', *The American Historical Review* 74,1 (1968) 1-25, 19-21. Aan het begin van de jaren 1570 trachtte de Osmaanse sultan de moriscos in Algiers te mobiliseren voor een opstand die zij zouden moeten afstemmen met de Osmanen en de lutherse opstandelingen in de Nederlanden. G. Groen van Prinsterer, ed., *Archive ou Correspondance inédite de la Maison d'Orange-Nassau* (Leiden 1836), serie 1, deel III, 361-363, brief van Willem van Oranje aan Jan van Nassau, februari 1570; Abdul Haq Compier, "Let the Muslim be my master in all outward things". References to Islam in the propagation of tolerance in Christian Europe', *Al-Islam eGazette* 2010, 13.
- 5 René van Stipriaan, *De Zwijger. Het leven van Willem van Oranje* (Amsterdam en Antwerpen 2020) 587-590; Geoffrey Parker, 'The Dutch Revolt and the Polarization of International Politics', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 89 (1976) 429-443, 430-431.
- 6 Gerard Wiegers, 'Managing disaster: networks of the Moriscos during the process of the expulsion from the Iberian peninsula around 1609', *Journal of Medieval Religious Cultures* 36,2 (2010) 141-168.
- 7 Over de uitdrijvingsban: Gary Waite, 'Empathy for the Persecuted or Polemical Posturing? The 1609 Spanish Expulsion of the Moriscos as seen in English and Netherlandic Pamphlets', *Journal of Early Modern History* 17 (2013) 95-123; idem, *Jews and Muslims in Seventeenth-Century Discourse. From Religious Enemies to Allies and Friends* (Londen en New York 2019).
- 8 Mercedes García-Arenal en Gerard Wiegers, ed., *The Expulsion of the Moriscos from Spain* (Leiden 2014); Gerard Wiegers, 'The Refugee Discourse of the Moriscos in Petitions to Authorities Outside Spain after the Expulsion Decree of 1609: the case of a 1612 memorial to the Ottoman Sultan', in: David de Boer, ed., *Refugee Politics in Early Modern Europe* (Londen 2024).

- 9 Florencio Janer, *Condición social de los moriscos de España. Causas de expulsión y consecuencias que ésta produjo en el orden económico y político* (Madrid 1857; herdruk Barcelona 1987) 298; Gerrit Willem Drost, *De Moriscos in de Publicaties van Staat en Kerk (1492-1609). Een bijdrage aan het historisch discriminatieonderzoek*. Dissertatie (Leiden 1984); Ahmad Ibn Qāsim al-Hajarī, *Kitāb Nāṣir al-Dīn Alā 'l-Qawm al-Kāfirīn (The supporter of religion against the infidel). General introduction, critical edition and annotated translation by P.S. van Koningsveld, Q. al-Samarrai and G.A. Wiegiers. Reedited, revised, and updated in the light of recent publications and the primitive version found in the hitherto unknown manuscript preserved in Al-Azhar* (Madrid 2015) 230 en verder.
- 10 Zie over hem de recente studie van Oumalbanine Zhiri, *Ahmad ibn Qāsim al-Hajarī between Europe and North Africa* (Oakland 2023). Ik baseer me hierna vooral op Al-Hajarī, *Kitāb Nāṣir al-Dīn 'alā 'l-qawm al-kāfirīn*.
- 11 Al-Hajarī, *Kitāb Nāṣir al-Dīn 'alā 'l-qawm al-kāfirīn*, 215.
- 12 Al-Hajarī, *Kitāb Nāṣir al-Dīn 'alā 'l-qawm al-kāfirīn*, 62.
- 13 Al-Hajarī, *Kitāb Nāṣir al-Dīn 'alā 'l-qawm al-kāfirīn*, Arabische tekst: 215, Engelse vertaling: 220. Ik volg hier de lezing van de tekst in de laatste versie die de auteur schreef (de hoofdttekst van onze editie, en verwijst voor variante lezingen naar onze editie).
- 14 Raymond Fagel en Judith Pollmann, *1572. Burgeroorlog in de Nederlanden* (Amsterdam 2022).
- 15 Al-Hajarī maakt gebruik van opvattingen van Spaanse protestantse auteurs zoals Cipriano de Valera (1531-1602), wiens kritische werken over de mis en de paus hij elders in zijn polemische werk citeert. Valera's geschriften waren populair onder moriscos. Louis Cardaillac, *Moriscos et Chrétiens. Un affrontement polémique, 1492-1609* (Parijs 1977) 126-129. Het is niet duidelijk of Al-Hajarī de werken van Valera direct kende of alleen indirect.
- 16 Al-Hajarī, *Kitāb Nāṣir al-Dīn 'alā 'l-qawm al-kāfirīn*, 213.
- 17 Gerard Wiegiers, *A Learned Muslim Acquaintance of Erpenius and Golius: Ahmad b. Kāsim al-Andalusī and Arabic Studies in the Netherlands* (Leiden 1988) 44.
- 18 Zhiri, *Beyond Orientalism*; Gerard Wiegiers, 'Moriscos and Arabic studies in Europe', *Al-Qantara: revista de estudios árabes* 31,2 (2010) 587-610.
- 19 Klaas Heeringa, *Bronnen tot de geschiedenis van de Levantschen Handel, 1, 1550-1660* ('s-Gravenhage 1910) 214-215, 218.
- 20 Gerard Wiegiers, 'De Nederlanden en de islam in de zeventiende eeuw: Wisselwerking tussen beeldvorming en cultuurcontact?', in: Wasif Shadid en Pieter Sjoerd van Koningsveld, ed., *Religie, cultuur en minderheden. Historische en maatschappelijke aspecten van beeldvorming* (Tilburg 1999) 141-153, 144.
- 21 In de Latijnse tekst: 'Synagoga', vandaar de eerdere associatie met Portugese joden. Het woord heeft hier echter de betekenis 'plaats van samenkomst'.
- 22 Wiegiers, 'De Nederlanden en de islam', 144.
- 23 Zie echter Carolina Lenarduzzi, *Katholiek in de Republiek. De Belevingswereld van een religieuze minderheid. 1570-1750* (Nijmegen 2019), waarin uitvoerig van zijn werk als historische bron gebruikgemaakt wordt, en zie ook ibidem, 347-348, voor Dusseldorps biografie.
- 24 Nicolette Mout, 'Calvinoturcisme in de zeventiende eeuw: Comenius, Leidse oriëntalist en de Turkse bijbel', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 91 (1978) 576-607; Van Stipriaan, *De Zwijger*, 577-579.

- 25 Het betreffende document is inmiddels ook te vinden op de webpagina van het stadsarchief van Amsterdam, archief 5025, inventarisnummer 9: <https://www.amsterdam.nl/stadsarchief/stukken/immigranten/moriscos/>. Op het bestaan van dit document werd ik gewezen door de historicus dr. Maarten Hell, die ik voor die verwijzing graag van harte dank.